

УДК 340.15:351.862.4

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.249316

ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА В КЛАСИЧНІЙ ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ (ВЧЕННЯ СОКРАТА, ПЛАТОНА, АРИСТОТЕЛЯ)

Ю. О. Загуменна

How to cite:
ahumenna, Y. (2021). Public security in classical ancient greek political and legal thought (teachings of Socrates, Plato, Aristotle). ScienceRise: Juridical Science, 4 (18), 15–22. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.249316>

The aim of the article is to carry out the theoretical and legal analysis of key features of general philosophical and special legal understanding and interpretation of human, social and state security problems in the history of political and legal scholars of ancient times, in particular on the basis of scientific research of ancient Greek authors, opinions of that period, against the background of widespread collective ideas about security as a state of social relations, the condition of human (social) life and/or a kind of social value, objects (spheres) of this security, as well as subjects and regulatory mechanisms to ensure the appropriate state of society and the state.

It is shown, that the ancient Greek political and legal thought demonstrates a wide panorama of original views on the formation, development, functioning and guarantee of public and personal, internal and external, military and international, political and economic security in the context of political and legal concepts that reflect complex dialectics. and the interaction of the individual, society, law and the state.

It has been found, that the ancient Greek political and legal thought raises questions about the essence of public security. The matter of public security is an essential function of the state, which is realized by it both in the external sphere (military and foreign political security) and within the country (internal or domestic political security). Developed at the theoretical and philosophical level, the idea of good governance (Democritus, Plato, Aristotle, Polybius) is the idea of guaranteeing its security: bad governance - the key to the decline and collapse of the state, the death of its citizens. The philosophical concepts of Socrates, Plato and Aristotle are the most fundamental for the further development of political and legal models of public security

Keywords: public security, ancient Greece, Ancient Greece, law, peace, military superiority, military-political power, correct human behavior

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

У науковому дискурсі окреслення й дослідження поняття «публічна безпека» в усіх його структурних елементах (міжнародної, регіональної, державної, суспільної тощо) та гносеологічних вимірах є одним із найскладніших та неоднозначних питань. Зумовлено це, в першу чергу, багатоаспектністю самого цього терміну, його складним змістовним наповненням та міждисциплінарним характером суспільного явища, позначуваного цим терміном. При цьому сприймається як аксіома те, що жодне державно організоване суспільство сучасності вже не мислиться поза добре налагодженим та дієвим інституційним механізмом гарантування його безпеки. Відтак остання виявляється міцно вмонтованою в державне буття всіх без винятку суспільств, а проблематика гарантування цієї безпеки апіорі посідає ключове місце у політико-правовому вимірі державного життя, виступаючи важливим предметом дослідження науковців різноманітних напрямів (юристів, істориків, філософів, політологів, економістів тощо), які слушно вбачають у ній «визначальний чинник у збереженні, стійкому функціонуванні і стабільному розвитку» кожного суспільства і держави [1, с. 12].

2. Літературний огляд

Політико-правова думка античної доби в цілому порівняно слабо опрацьована в межах загальнотеоретичної юриспруденції України, а також у межах історії політичних і правових учень. Водночас, навіть у працях українських дослідників поодинокими є наголоси на безпековій політико-правовій проблематиці, що засвідчує певну поверховість науково-правового дослідження пи-

тань гарантування безпеки людини, суспільства та держави в умовах античної доби, що її демонструє вітчизняна правова наука. Між тим, «саме філософські трактати великих філософів античності пояснили ціннісну основу безпеки держави, суспільства, особистості, руйнівні впливи олігархічної, демократичної та тиранічної держав на особистість людини та її «уклад життя» [2, с. 16]. На важливості врахування методологічних та історико-правових засад давньогрецької політико-правової спадщини для загальнотеоретичної юриспруденції наголошують лише поодинокі українські фахівці [3, 4].

У більшості українських розробок у галузі історії політико-правових учень античної доби, на жаль, також властиві певні спрощені підходи до коректної кумулятивної теоретико-правової оцінки відповідних учень. Яскравим проявом такої схематизації є доволі численні спроби знайти певний спільний «знаменник» в осмисленні публічної безпеки античними авторами, що їх демонструють сучасні українські науковці. Так, В. Пасічник, досліджуючи політико-правові вчення античних мислителів, зробив висновок, що «безпекою мислителі античного світу ... вважали забезпечення безпечних умов життя, розвитку і життєдіяльності людини» [5, с. 2]. Близьким є підхід І. Коржа, який вважає, що в античній політико-правовій думці «розуміння безпеки не виходило за рамки повсякденного і тлумачилося як відсутність небезпеки для людини» [6]. Натомість, аналізуючи історико-філософські підвалини сучасної категорії національної безпеки, О. Дзьобань вважає, що «древні греки, в основному, пов'язували безпеку з відсутністю війни, разом з тим, вони вбачали в іноземцях ворогів і вважали їх і все, що їм належить, хорошою здобиччю, якщо тільки її можна було захопити» [7], пізніше наголошуючи, що «у період античної філософії безпека розглядалася як певний синонім боротьби за існування» [8]. У свою чергу Г. Ситник, вивчаючи роботи античних мислителів, визначив публічну безпеку, в їхньому розумінні, як «забезпечення всім громадянам держави належних умов для їх самореалізації, захист їхнього життя, свободи, власності від посягань із боку будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави» [9]. З'ясовуючи витоки конституційно-правового забезпечення національної безпеки, В. Антонов указує на реалістичне сприйняття категорії безпеки античними авторами через її тлумачення через призму добробуту як мети громадян, суспільства і держави держави [10].

Проте, на нашу думку, всі спроби звести все розмаїття думок, поглядів, концепцій давньогрецьких авторів до якогось одного виміру, підходу чи визначення (так само, як і спроби заперечити таку концептуалізацію в античній політико-правовій думці) грішать надмірним спрощенням, оскільки вони (ці спроби) аксіоматично неспроможні охопити весь спектр античної безпекознавчої думки, яка демонструвала кардинально різні за ідейним спрямуванням, за переконаннями авторів і, зрештою, за практичним призначенням висловлених ними думок, моделі осмислення публічної безпеки у системі координат «індивід – суспільство – право – держава», що, природно, включали абсолютно відмінні визначення, ознаки та характерні риси публічної безпеки, її різновиди (форми, види), суб'єктів, стратегії та механізми її забезпечення (гарантування). Вже саме розмаїття філософських шкіл, представники яких опрацьовували проблематику публічної безпеки у зв'язку з актуальними потребами розвитку різних форм державності, суспільства та права античної Греції, унеможливило довільне об'єднання поліморфного безпекознавчого дискурсу в одному чи навіть кількох дефінітивних концептах.

3. Мета та завдання дослідження.

Метою статті є визначення ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння й тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в історії політико-правових учень в класичній давньогрецькій політико-правовій думці.

Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання:

- провести теоретико-правовий аналіз особливостей розуміння й тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в історії політико-правових учень античної доби;
- дослідити та виділити головні риси публічної безпеки скрізь призму давньогрецької політико-правової думки;
- з'ясувати сутність філософських концепцій Сократа, Платона і Аристотеля, як найбільш фундаментальних для подальшої розробки політико-правових моделей проблем публічної безпеки.

4. Матеріали та методи

Всебічне розкриття своєрідності природи розуміння й тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в історії політико-правових учень в класичній давньогрецькій політико-правовій думці, детермінує застосування загальнонаукових, конкретно-наукових, спеціально-юридичних підходів та методів пізнання правових явищ. Основою дослідження виступив діалектичний метод наукового пізнання, який дозволив репрезентувати виявити ключові особливості загальнофілософського та спеціально-правового розуміння й тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави на підставі наукового дослідження поглядів Сократа, Платона, Аристотеля.

Це один із філософських методів, що заснований на діалектичних уявленнях про навколишній світ та застосовується для пізнання державно-правових явищ.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Грунтовне етико-політичне та етико-правове вчення про безпеку полісу запропонував знаменитий давньогрецький філософ Сократ (бл. 469 – 399 рр. до н.е.). У його філософській концепції воно не здобуло явно автономного місця, а швидше впливає із його загальнополітичних та загальноетичних настанов та реконструюється значною мірою через нечисленні фрагменти робіт Ксенофонта, Платона та ін. учнів. Так, безпеку держави мислитель відніс до незаперечних суспільних (полісних) благ і людських добродетей та пов'язав її із найкращим управлінням. При цьому під небезпекою для держави він розумів те, що породжує страх, несе зло державі [11, с. 56]. Одним з ключових механізмів гарантування безпеки Сократ вважав додержання полісних законів, із чим він пов'язав одностайність громадян, без якої держава не зможе добре управлятися, а тому й не зможе перебувати в безпеці. При цьому під одностайністю він вважав не уніфікацію думок та поглядів людей, а відданість державі та підкорення полісним законам всіх громадян. «Ти знаєш, - зауважував Сократ, звертаючись до свого учня Гіппія, - що Лікурґ Лакедемонський ніскільки б не вивищує Спарту над іншими державами, якби, головним чином, не запровадив у ній підкорення законам? Хіба тобі не відомо, що в державах ті правителі є найкращими, яким громадяни найбільш зобов'язані підкоренням законам? І та держава, в якій громадяни найбільше підкоряються законам, є щасливою під час миру і непохитною під час війни» [12, с. 49].

Для Сократа належне правління і безпечне правління, по суті, є синонімічними, оскільки у центрі його філософської концепції лежить аксіома, згідно з якою правити державою повинні знаючі (розумні, мислячі) люди, адже знання є головною добродетістю в державному управлінні. Відсутність знання веде до спотворення цілей і функцій державного управління і, врешті-решт, підриває безпеку держави в цілому. Тим самим, Сократ вивищує знання як таке до цілком самостійної політико-правової добродетності і водночас зводить у ранг принципу, що лежить в основі безпеки будь-якої держави незалежно від її форми. Фактично ж він продовжив започатковану софістами традицію обґрунтування концепції «належного урядування» в античній філософії, тісно пов'язуючи із якістю державного управління безпеку держави. При цьому він же зазначає, що безпека індивідуальна по суті тотожна публічній: «Турбота про власне тільки кількісно відрізняється від турботи про суспільне; в інших відношеннях вона абсолютно однакова» [13].

Сократ обстоював віру в існування вищих цінностей життя та добродетей людини, до числа яких він відніс поміркованість (знання, як здолати пристрасті), хоробрість (знання, як здолати небезпеки), справедливість (знання, як дотриматися законів божественних та людських). Головне, щоб кожна з цих добродетей була реалізована на практиці, тоді, зокрема, хоробрість уможливить безпеку і людини, і полісу. Відповідно, ідеал безпечного життя Сократ помістив у систему етичних координат, де безпека є не просто результатом індивідуальної якості (хоробрості), але і співвідноситься як стан життя із поміркованістю та справедливістю. Відтак, безпека в його вченні виразно індивідуалістична та етоцентрична.

Разом з тим, навіть допускаючи можливість існування серед людських законів несправедливих [14, с. 90-91], Сократ закликав ним користися (чому подав особистий приклад), оскільки закони є продуктами раціонального пошуку способів оптимального нормативного врегулювання достойного життя громадян полісу, а відтак є раціональними (нормативними) підвалинами і особистістю, і полісної безпеки: «мені швидше слід, попри небезпеку, стояти на боці закону і справедливості, ніж із страху перед в'язницею або смертю бути заодно з вами, оскільки ваше рішення несправедливе» [15, с. 104]. Непокоря ж законам підриває засади безпеки полісу: «Чи тобі здається, що може стояти цілою й неушкодженою та держава, в якій судові вироки не мають жодної сили, але по волі приватних осіб стають недійсними і знищуються?» [16, с. 130]. Безпека полісу як продукту угоди між громадянами була для мислителя центральною цінністю: «Вітчизна цінніша і матері, і батька, і всіх інших прашурів, ... вона недоторканніша і священніша і у великій пошані і в богів, і в людей, – у тих, у яких є розум» [16, с. 130].

Вагомим слід вважати внесок у розробку концепції полісної безпеки учня Сократа давньогрецького історика, письменника, політичного та військового діяча Ксенофонта (до 430 р. до н.е. - бл. 355 р. до н.е.). Він уперше в античній традиції вписав економічну безпеку в загальну концепцію полісної безпеки (трактат «Про доходи» [17]), підніс значення військового мистецтва як гаранта військової безпеки держави, а також пов'язав публічну безпеку з активною патріотичною позицією громадян поліса. Ксенофонт обґрунтував універсальність полісної безпеки як невід'ємної ознаки будь-якої давньогрецької держави незалежно від існуючого в ній державного ладу (демократії, аристократії, олігархії чи монархії). Він суттєво розширив уявлення щодо джерел полісної безпеки, віднісши до них: справедливе ставлення до інших полісів, підтримання з ними добросусідських відносин, розвиток торгівлі і ремесел усередині полісу, підкорення громадян полісним законам, участь громадян у захисті своєї держави, підвищення рівня їх патріотизму, виховання їх

моральності, підвищення рівня військового мистецтва воєначальників (що включає в себе високу доблесть воєначальника, його здатність повести за собою воїнів на будь-яку небезпеку, турботу про них, обережність у бою, гуманне ставлення до полонених тощо). Важливим є наполягання Ксенофонта на використанні в гарантуванні полісної безпеки власних ресурсів і меншою мірою – розрахунок на допомогу союзників. До числа ключових полісних цінностей мислитель відніс мир та дружлюбне ставлення до еллінів, що сприяють збагаченню держави, натомість під час війни скарбниця держави тільки вичерпується [17, 18, с. 17-18].

Своєрідною та цілком оригінальною стала концепція публічної безпеки, обґрунтована найвидатнішим учнем Сократа великим давньогрецьким філософом Платоном (427 – 347 рр. до н.е.). Його концепції полісної безпеки був властивий чи не найвищий в історії давньогрецької політико-правової думки рівень абстрагування. Поряд з цим, вона може бути, враховуючи загальну спрямованість його теоретизування щодо держави і права, позначена як концепція ідеальної безпеки для ідеальної держави. Як слушно зауважує В. Налуцишин, концепція публічної безпеки Платона була результатом досягнутого рівня раціонально-рефлексивної культури мислення, здатної перевести моральні принципи в абстрактно-загальні категорії, за допомогою яких кристалізувався образ ідеальної публічної безпеки, що, втім, опинився у суперечності з об'єктивним процесом розвитку давньогрецького полісу [19, с. 63].

Основну увагу мислитель спрямував на забезпечення безпеки держави і суспільства, які він уже розрізняв, на відміну від багатьох мислителів- попередників. При цьому філософ уподібнив безпеку держави здоров'ю тіла, яке залежить від стану здоров'я всіх його частин. Таку органіцистську теорію він переніс на суспільство, виокремивши в ньому суспільний стан-прошарок, який покликаний спеціалізуватися на забезпеченні безпеки держави – стан воїнів-охоронців та приділив значну увагу його формуванню, підтриманню його в належному стані, а також убезпеченню його від розкладу й виродження.

Перші вияви безпеки людей Платон, як і багато його попередників, виводив із необхідності спільного життя, а формою втілення цієї безпеки він назвав будівництво міст, за міцними мурами яких їм було гарантовано необхідний рівень безпеки. Проте спільне життя, яке, за ідеєю, було покликано сприяти безпеці людей, стало своїм антиподом: «адже ледве вони збиралися разом, як зараз же починали ображати один одного, тому що не було в них уміння жити спільно; і знову доводилося їм розселитися і гинути [20, с. 211]. Як видається, за Платоном, одного спільного помешкання для гарантування безпеки замало: для цього потрібне знання про безпеку, яке охоплює, зокрема, те:

- 1) як поліс повинен бути облаштований сам;
- 2) як він має співвідноситися із сусідами;
- 3) як забезпечити верству охоронців;
- 4) якими є небезпеки, що загрожують полісові [21, с. 116].

При цьому філософ назвав відповідне безпекове знання мужністю, визначивши його як збереження думок про закон стосовно небезпек: «загалом, я назвав мужність збереженням – тому що людина і в скорботах, і в задоволеннях, і в бажаннях, і серед страхів утримує ці думки і ніколи не полишає їх» [21].

Платонова концепція публічної безпеки виразно етатична: гарантування такої безпеки – ключова функція саме держави. При цьому філософ наділяє державу певними морально-політичними рисами, які, на його думку, дозволять вирішити ключові питання її функціонування: це належна організація держави; забезпечення державою необхідними матеріальними благами своє населення; керівництво і спрямування духовною сферою суспільства [22, с. 174].

Виходячи з пріоритету категорії «єдине», яке розглядалося в усій попередній філософській традиції як ключове благо, основною небезпекою для держави він вважав її розчленування і розпад на частини, тобто втрату ознаки єдності. Навпаки, найвищим благом для Платона є все те, що сприяє пов'язуванню частин держави, інтегруванню їх у єдине ціле [21, с. 148-149]; «найвище-то благо держави ми погодилися виразити тим, що упорядкована держава уподібнилася тілу, що відчуває і скорботи, і задоволення стосовно своєї частини» [21, с. 151]. Відтак, сутність безпеки держави вбачається у запобіганні будь-якої шкоди йому, найперше – уникнення його дезінтеграції й розпаду. Якщо безпека асоціюється у філософа з благом, порядком, єдністю, то забезпечення цієї безпеки – із допомогою, порятунком від можливої шкоди, та, врешті, із професійною діяльністю спеціально призначеної для цього верстви воїнів-охоронців, наділених спільністю власності, жінок та дітей.

Для виконання своєї безпекодавчої, захисної місії державі необхідна належна організація. Так, проаналізувавши різні можливі та реально існуючі форми державного правління (демократії, тиранії, олігархії і тимократії (влади військових)), Платон дійшов висновку, що всі вони рано чи пізно хияються до занепаду та втрачають риси інстанції гарантування публічної безпеки саме внаслідок неправильної внутрішньої організації. Тому він здійснив спробу, перейшовши від сушого до належного, сконструювати таку форму держави, в якій функції безпеки не залежали б від імовірного її занепаду, а сам занепад був би унеможливлений належною організацією. Цей концепт у науковій літературі традиційно позначається як «ідеальна держава Платона» [23]. За словами ві-

домого британського дослідника К.Р. Поппера, «...Держава, в якій немає зла і занепаду, – це найкраща, досконала держава. Це держава Золотої доби, коли ніщо не мінялося» [24, с. 34]. Адже «[добро] це все, що зберігає, а зло – все, що веде до розпаду і виродження... Відповідно, добро – це незмінний, законсервований стан речей; це – стан речей у спокої» [24, с. 167-168]. Отже, Платон у своїй концепції помітно гіпертрофує стабільність держави як ключову умову її безпеки на шкоду розвитку.

Елементами правильної організації він вважає виокремлення в державній ієрархії двох міцно згуртованих, стабільних та спеціалізованих соціальних верств – воїнів-охоронців та філософів-правителів. Отже, особливу функцію в гарантуванні безпеки держави Платон відводить правителям-філософам, адже тільки вони можуть вказати оптимальні раціональні підходи до організації публічної безпеки [22, с. 181]. Гарантуючи безпеку, за Платоном, слід дбати про таке виховання, щоб правитель-філософ пізнав справедливість, мужність, поміркованість та розсудливість. Ці якості дозволять йому належним чином управляти державою й забезпечувати її порядок і безпеку на основі ідеї Блага, що дозволить організувати державні справи найкращим чином [25, с. 220-267]. У свою чергу, правителі повинні якнайперше піклуватися про стабільність верстви охоронців та належне їх забезпечення [22, с. 182]. Адже, як вважає польський дослідник Г. Сісе, необхідна військова підготовка воїнів-охоронців займає провідну позицію у формуванні платонівської ідеальної держави [26, с. 107]. Водночас, окресливши як ключову проблему забезпечення сталого стану охоронців, він вважав, що ніщо не повинно відволікати їх від виконання свого призначення – ні власність, ні сімейні й родинні зв'язки, ні побутові проблеми. Увесь життєвий уклад охоронців має бути підпорядкований одному завданню – збереженню могутності, цілісності та безпеки держави.

Платон проводить чітку межу між внутрішньою та зовнішньою безпекою. При цьому проявом порушення того й іншого він, відповідно, вважає збурення та війну. Збурення – це «домашня», внутрішня ворожнеча між еллінами (навіть між окремими полісами), толі як війною для нього є збройне протистояння з «варварами» (нееллінами) [21, с. 156-158]. Ключовою загрозою для полісу є зовнішня небезпека, тому військова безпека висувається на перший план. За Платоном, задля її гарантування необхідно: формування патріотичної свідомості громадян; підтримання необхідної соціальної стратифікації суспільства (із виокремленням у ньому верстви воїнів-охоронців, що виконуватимуть функцію безпеки і оборони країни від зовнішніх загроз), забезпечення охоронців усім необхідним для належного виконання їх функцій; створення інших соціальних інститутів із підтримання військової безпеки держави. При цьому, характерно, що Платоном війна як мета держави взагалі заперечується. Численне військо необхідне полісові не для завоювань, а для відбиття нападів ворогів, а також для підтримання стабільності всередині країни. Платон вважає, що правитель держави і його законодавець повинні дбати не про закони, які стосуються миру, «заради військових дій», а, навпаки, «закони, що торкаються війни, заради миру» [22, с. 184-185]. Отже, в ідеалі, платонівська держава може здійснювати міжнародні відносини, уникаючи війни і дотримуючись принципів добросусідства з іншими державами [27, с. 306]. Як зазначає американський дослідник Т. Хасбі, платонівська концепція зовнішньої безпеки передбачає встановлення контролю над війнами [28], хоч до ідеї вічного миру було ще дуже далеко.

Якщо своєрідність Платонової концепції публічної безпеки полягає в тому, що в її конструювання мислитель рухався від сущого до належного, то його найвидатніший учень Аристотель (384–322 рр. до н.е.) сфокусував свою увагу на тому, як утілити раціональні міркування щодо оптимального влаштування публічної безпеки полісу у практичне життя. Критично аналізуючи безпекознавчі концепції, Аристотель оцінює як помилкові запропоновані іншими мислителями, включно з Платоном, проекти. Адже вони виявляються непридатними саме в сенсі практичного застосування. Для Аристотеля ж, на думку німецького вченого Р. Рена, принципово важливою була саме практична складова відповідних теоретизувань [29, с. 108]. Так, філософ поставив під сумнів переконання свого вчителя в тому, що єдність та гармонія можуть бути встановлені в державі без звернення до звичаїв, філософії та законів. Заперечував він і проти таких Платонових пропозицій зміцнення публічної безпеки та стабільності, як скасування приватної власності, спільне володіння жінками і дітьми як нереалістичних і таких, що, навпаки, нестимуть загрозу державі в разі їхнього втілення в життя [29, с. 112].

При цьому мислителя цікавило не стільки питання про походження небезпек і загроз, скільки порядок навколишнього світу, раціональне та наукове вивчення якого дозволять забезпечити безпеку. Згідно з етичними поглядами Аристотеля, в людині закладено внутрішнє прагнення до блага – прагнення до щастя і безпеки. У розумінні філософа безпека можлива лише в процесі діяльності, яка приносить задоволення, прагнути до якої означає йти до свого власного блага. Єдино можливою безпечною формою суспільного життя для Аристотеля, як і для Платона, є місто-держава, мета якого – виховання громадян у дусі чесноти [30, с. 25].

Він збудував свою концепцію публічної безпеки, ґрунтуючись передусім на аналізі людської природи: людина народжується політичною істотою (*зоон політikon*) і несе в собі інстинктивне прагнення до спільного життя з іншими людьми. Елементом такого спільного життя є гарантування стану спільної – публічної безпеки, що можливе, за Аристотелем, на основі усвідомлення спі-

льної користі, доброчесності та прагнення реалізувати настанови раціонально усвідомленого належного влаштування цього життя [31, с. 395].

За Аристотелем, «держава створюється не для того, щоб жити, але переважно для того, щоб жити щасливо [31, с. 395]; вона існує «в цілях досконалого і самотяжючого існування» [31, с. 395]; «метою держави є блага життя» [31, с. 396]. Філософ вважає вищою цінністю, ніж єдність держави, її незалежність, адже саме остання більшою мірою мірою створює умови реалізації незалежного і безпечного життя людьми. При цьому мірилом безпеки є слідування громадянами законам держави, адже саме від законів залежить її добробут [31, с. 395-396].

Загалом, вагомого значення Аристотель надавав розвинутим раціонально-правовим засадам державного ладу. На його думку, в цілях безпеки «закони повинні бути узгоджені з тим чи іншим видом державного устрою. А якщо так, то, вочевидь, закони, які відповідають правильним видам державного устрою, будуть справедливими, закони ж, які відповідають відхиленням від правильних видів, будуть несправедливими» [31, с. 402]. За Аристотелем, саме «на основі законів правителі повинні правити, а також стежити за їх порушниками» [31, с. 323]. При цьому, на думку філософа, «все те, що в законах є, за нашим твердженням, корисним для державного ладу, слугує і збереженню ладу; також і неодноразово згадуване правило – слід стежити за тим, щоб частина населення, яка бажає збереження державного ладу, була сильніше тієї, яка цього не бажає» [31, с. 486]; «ті хто нищить заможних людей або народну масу надто рішучими законами, посутньо руйнують державний лад» [31, с. 487]. Проте, філософ виступає проти гіперболізації правової складової безпеки, не меншого значення надаючи відповідному вихованню правосвідомості. Отже, «... найважливішим із усіх указаних нами сприяючих збереженню державного ладу засобів, якими нині всі зневажають, – це виховання в душі відповідного державного ладу. Ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, одногосно схвалені всіма залученими до управління державою, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку і в душі його виховані, а саме якщо закони демократичні – у душі демократії, якщо олігархічні – у душі олігархії; адже якщо не дисциплінований один, недисциплінована і вся держава» [31, с. 488]. Тому, «ті, хто турбується про збереження державного ладу, повинні збуджувати у громадян різні побоювання, щоб ті охороняли державний лад і не руйнували його, подібно до того, як вони піклуються про нічну охорону...» [31, с.482].

Разом з тим, він вважає, що забезпечення безпеки громадян досягається дотриманням двох видів справедливості: розподільчої та зрівняльної [32, с. 26-27].

На відміну від Платона, який переймався питаннями ієрархізації суспільства та збереження його гомеостазису, Аристотель основну увагу зосередив на пошукові соціального підґрунтя публічної безпеки, які мінімізуватиме загрози і небезпеки. До останніх він відніс правову нерівність, значне майнове розшарування, невинуваті зміни законів, нераціональний розподіл посад, низький моральний образ магістрів, неправосудність тощо. І, виходячи із перших двох факторів, мислитель найкращим державним ладом назвав той, який надає людям найбільше безпеки. Цьому сприяє належне матеріальне забезпечення більшості громадян та відсутність передумов для насильницького перерозподілу власності [11, с. 53-62]. Підґрунтя публічної безпеки Аристотель убачав в існування чисельного «середнього класу», який є основним опертям держави та об'єктивно захищений у її безпеці як умові власного добробуту. На думку філософа, безпека держави залежить від належного урядування. Інституційним елементом такого урядування він вбачає в належному розподілі посад, у чому окремі вчені вбачають прообраз ідей поділу влади [33–35].

Аристотель дійшов висновку, що всі види небезпек для держави поділяються на внутрішні і зовнішні [31, с. 480]. Елементами гарантування публічної безпеки Аристотель запропонував вважати добре збалансований державний бюджет, який має надавати достатньо засобів для забезпечення внутрішніх потреб суспільства і для протистояння зовнішніх небезпечі, організацію фортифікаційних споруд, правильне планування міст та їх окремих частин, продовольчу безпеку (укладення довгострокових договорів та підтримання торгівлі між державами). Відтак, створюється враження, що Аристотель віддає перевагу оборонним заходам у сфері публічної безпеки і не приймає гегемоністську політику [11, с. 53-62]. При цьому у сфері зовнішньої безпеки Аристотель вважає за достатнє силу і слабкості сусідніх держав, а також вірно оцінювати власні можливості.

6. Висновки

1. Політико-правова традиція осмислення безпекової проблематики в Стародавній Греції була зумовлена такими домінуючими чинниками:

- специфікою організації політичної системи, формою державності та динамікою її розвитку;
- загальним співвідношенням відпрацьованих в умовах полісної форми державності політико-правових цінностей;
- своєрідністю давньогрецької філософської традиції (більшість безпекових концепцій мають яскраво виражений філософсько-політичний та філософсько-правовий характер);

– у залеженні від безпекової проблематики від превалюючих та легітимованих у тогочасному суспільстві форм людської активності, людських якостей і властивостей (патріотизм, доблесть, мужність, стійкість, витривалість тощо);

– зіп'єртість безпекової проблематики на перші систематичні (спочатку у віршованій формі, потім у формі філософських та історичних творів) узагальнення людського досвіду у сфері гарантування особистої і публічної безпеки, зіставлення безпеки із категоріями війни, миру, порядку, спокою, які осмислювалися в етичному, історичному, філософському та політико-правовому ракурсах;

– внутрішньою неоднорідністю зазначеної традиції, в межах якої політико-правові знання остаточно ще не виокремилися із загальнофілософського інтелектуального «потокy» і часто сумішалися із поетичними, етичними, історичними, геополітичними та соціологічними екскурсами.

2. Загалом античному погляду на публічну безпеку притаманні такі головні риси:

– етатизація (вивищення ролі і значення держави та її інститутів у гарантуванні цієї безпеки),

– персоналізація (тісна залежність особистої безпеки від публічної, часом навіть вивищення особистої безпеки над публічною),

– універсалізація (безпека як явище космічного світоустрою, загальноєллініська безпека),

– раціоналізація (дискурсивне осмислення проблематики публічної безпеки),

– юридизація (переведення проблематики публічної безпеки в площину юридичного її забезпечення, що набуває імперативного характеру, обов'язкове слідування полісним законам, система жорстких покарань за правопорушення у сфері публічної безпеки, забезпечення законності і правопорядку в суспільстві і в державі),

– нерозмежованість власне державної та громадської безпеки (що було зумовлено полісним характером державного устрою),

– аксіологізація (безпека як висока людська і суспільна цінність, як благо, як невід'ємний елемент полісного світогляду та забезпечення належного улаштування полісного життя),

– поліморфність (широта спектру форм публічної безпеки та специфікація її «образів» у філософії, поезії, історіографії, риторичі тощо).

3. В давньогрецькій політико-правовій думці порушуються та по-різному вирішуються питання щодо сутності публічної безпеки. Справа публічної безпеки – невід'ємна функція держави, що реалізується нею як у зовнішній сфері (воєнна та зовнішньополітична безпека) та всередині країни (внутрішня чи внутріполітична безпека). Розроблена на теоретико-філософському рівні ідея належного управління державою (Демокрит, Платон, Аристотель, Полібій) виявляється й ідеєю гарантування її безпеки: погане управління – запорука занепаду та краху держави, загибелі її громадян. Філософські концепції Сократа, Платона і Аристотеля є найбільш фундаментальними для подальшої розробки політико-правових моделей проблем публічної безпеки.

Література

1. Подковенко, Т. (2021). Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*, 1 (25), 11–18.
2. Баишева, М. И. (2015). Понимание безопасности личности как ценности в трудах античных философов. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*, 2, 15–17.
3. Костицкий, М. В. (2009). Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1, 22–29.
4. Меленко, С. Г. (2013). Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки. Чернівці: Технодрук, 432.
5. Пасічник, В. (2011). Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*, 7. Available at: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf
6. Корж, І. (2019). Безпека: методологічні підходи до поняття. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 8, 68–72.
7. Дзьобань, О. П. (2006). Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення). Харків: Константа, 440.
8. Дзьобань, О. П. (2019). Генеза уявлень про проблему безпеки: від античності до Нового часу. *Політологічний вісник*, 83, 8–15.
9. Ситник, Г. П. (2007). Національна безпека України: теорія і практика. Київ: Кондор, 669.
10. Антонов, В. О.; Шемшученко, Ю. С. (Ред.) (2017). Конституційно-правові засади національної безпеки України. Київ: ТАЛКОМ, 576.
11. Данилов, Е. С. (2017). Взгляды Аристотеля на политическую безопасность. *Мнемон: Исследования и публикации по истории античного мира*, 17 (1), 53–61.
12. Нерсесянц, В. С. (1977). Сократ. Москва: Наука, 150.
13. Загуменна, Ю. О. (2021). Передумови виникнення безпекового дискурсу в історії Available at: правової думки. *Нове українське право*, 4, 70–76. doi: <http://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.11>
14. Баженова, Е. А. (2020). Сократ о повиновении закону. *Труды Института государства и права РАН*, 15 (2), 88–110. doi: <http://doi.org/10.35427/2073-4522-2020-15-2-bazhenova>
15. Лосев, А. Ф., Асмус, В. Ф. (Ред.) (2006). Платон. Апология Сократа. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 1. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 83–117.
16. Лосев, А. Ф., Асмус, В. Ф. (Ред.) Платон. Критон. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 1. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 117–135.

17. Каллистов, Д. П. (Ред.) (964). Ксенофонт. О доходах. Хрестоматия по истории Древней Греции. Москва: Издательство социально-экономической литературы "Мысль". Available at: <http://ancientrome.ru/antlitrr/t.htm?a=1315554982>
18. Данилов, Е., Цымбал, О. (2012). Полисная безопасность в трактате Ксенофонта "О доходах". Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія, 110, 17–19.
19. Налуцишин, В. В. (2018). Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. Львів, 403.
20. Лосев, А. Ф., Асмус, В. Ф. (Ред.) (2006). Платон. Протагор. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 1. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 193–261.
21. Платон. Политика, или Государство (2003). Платон. Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: TerraFantastica, 7–306.
22. Асмус, В. Ф. (1999). Античная философия. Москва: Высшая школа, 400.
23. Bluck, R. S. (1959). Plato's 'Ideal' State. The Classical Quarterly, 9 (2), 166–168. doi: <http://doi.org/10.1017/s0009838800041458>
24. Поппер, К. (1994). Відкритесуспільство та його вороги. Том 1: У полоні Платонових чарів. Київ: Основи, 444.
25. Лосев, А. Ф. и др. (Ред.) (1990). Платон. Алкивиад. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 1. Москва: Мысль, 220–267.
26. Syse, H. (2010). The Platonic roots of just war doctrine: A reading of Plato's Republic. Diametros, 23, 104–123.
27. Лобанов, Е. В. (2015). Платон и Аристотель о «праве войны». Знание. Понимание. Умение, 1, 304–310. doi: <http://doi.org/10.17805/zpu.2015.1.30>
28. Husby, T. K. (2009). Justice and the justification of war in ancient Greece: Four authors. Classics Honors Papers. Paper 1. Available at: <https://digitalcommons.conncoll.edu/classicshp/1/>
29. Рен, Р., Куманьков, А. Д. (2013). Город в облаках. Аристотелевская критика концепции государства Платона. Философские науки, 1, 107–116.
30. Дзьобань, О. П. (Ред.) (2021). Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади. Харків: Право, 776.
31. Аристотель. Политика (2003). Платон. Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: TerraFantastica, 307–584.
32. Нерсисянц, В. С.; Гулиев, В. Е. (Ред.) (1979). Политические учения Древней Греции. Москва: Наука, 261.
33. Медушевский, А. Н. (2015). Политические сочинения : право и власть в условиях социальных трансформаций. Санкт-Петербург: Центр гум. инициатив; Университетская книга, 511.
34. Цвик, М. В., Дашковская, Е. Р. (1993). О современной трактовке теории разделения властей. Проблемы законности, 28, 10–16.
35. Iain, S. M. (2004). Men of Class: Aristotle, Montesquieu and Dicey on 'Separation of Powers' and 'The Rule of Law'. Macquarie Law Journal, 4, 187–223.

Received date 02.11.2021

Accepted date 21.12.2021

Published date 30.12.2021

Загуменна Юлія Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор, кафедра теорії та історії держави і права, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Л. Ландау, 27, Харків, Україна, 61080

E-mail: yuliyazagum@gmail.com